

A TÖRTÉNELMI HALLGATAGSÁGRÓL*

A történelem a mindenapokban készül. Akkor, amikor „semmi sem történik”, amit egy krónika író egyidejűleg följegyzésre méltónak találna.

Mégis, ha a mindennapi tudat történelemre gondol, vagy arról beszél, akkor nagy földmozgásokra gondol: háborúkra, forradalmakra, amelyek kimozdítják az embereket lakóhelyükről, megszokott életmódjukból, amelyek veszedelmekkel fenyegetnek, vagy nagy remények megvalósulását ígérik. A történelmet ezúttal ebben, a köznapit által kitüntetett értelemben használom. Valójában az megy végbe ilyenkor, hogy a történelem láthatatlanul mozduló jéghegye kilódul, megváltoztatja a hétköznapi élet viszonylag csendes mozgását, mely hirtelen háborogni kezd. Ahová az embereket a történelem ilyenkor átmozdítja, ott újra működni fog a mindennapiság, bármilyen radikálisan megváltozott feltételek közt. Amikor az emberek mozdulni kényszerülnek a közvetlenül történelmibe, akkor valójában mindennapiság megszokott rendje zilálódik vagy robban szét. A történelmet az emberek éppen ilyen földmozgásos szakaszaiban, katalizmáiban érzékelik. Mint mámorító lehetőséget, vagy félelmetes erőt. Az életnek a megszokottól erősen, sőt brutálisan eltérő terepein is vannak mindennapok. A háborúk lövészárkaiban is voltak – a bekerített Leningrádban is. S az emberek ezekben a mindennapokban is demonstrálják múltjukat, bár nagyobb a lehetősége és valószínűsége annak, hogy negatív vagy pozitív értelemben metamorfózis történik.

A profán hétköznapiság, a család, az onnan kiszakított ember számára a háborúk világában átváltozik szakrálissá. A levelek és a családi fényképek ereklékké lesznek; a mindennapi élet „semmiségei”, a reggeli teázások megemelkednek, átlényegülnek az emlékezetben.

Amikor egy háború kitör, az emberek számára ez közvetlenül azt jelenti, hogy elviszik a fiúkat, vagy a családapákat. A pályaudvari mondatok, amelyek arra figyelmeztetik az újdonsült katonákat, hogy el ne felejtsek a meleg kötött sálát viselni, hogy előbb egyék meg a lepényt, mint a tartósabb pogácsát, – azt jelzik, hogy a mindennapiság megpróbálja befogadni a befogadhatatlant, a hétköznapi keretek közé el nem helyezhető is valahogyan elhelyezni ott. Ezzel a reménytelen, meddő kísérlettel mintegy megszelídíteni az idegent, a makroméretű történelmet.

Ugyancsak erre vallanak a háborúk forgatagából küldött levelek, amelyek írói a tradicionális, nyugalmat sugalló szerkezetet követve családjuk egészségéről érdeklődnek, majd elmondják, hogy ők maguk jól vannak, csak nem igen van mit enniük és csomagot kérnek. Érdeklődnek az otthoni állapotok felől,

hogy például biceg-e még a család egyetlen lova. Csak ezek között a szigorúan mindennapi kérdések és közlések között, mintegy beékelve szerepel egy megpróbáltatásokról mintegy szemérmesen hírt adó mondat. S nem csupán a cenzúra miatt.

Ez a **történelmi hallgatagság** folytatódik a katalizmák elmúltával is – mikor a megélt események némán vannak jelen a mindennapokban. Se a tudattalan magányos világa, se a „nagy” történelem nincsenek tehát kívül a mindennapokon, csak sajátos módon vannak benne jelen. Már csak azért is, mert egyikkel se tud az egyén „szót váltani”.

*

Walter Benjaminnál azt olvassuk, hogy az első világháborúból az emberek elnémulva érkeztek haza. Már akkor? – kérdezné az ember csodálkozva, hiszen a második világháború utáni elnémulás ahhoz nagy valószínűséggel nem is hasonlítható.

Miért némul el az emberekben a történelem? Talán nem tudják artikulálni, ami történik velük, mert nem is egészen velük történt, tekintve, hogy többnyire anoním módon voltak benne jelen. Vagy csak az a megnevezhető belőle, ami az embert **közvetlenül** érinti.

A postás különleges bélyegzőkkel ellátott levelet hoz, amit reszkető kézzel szoktak kinyitni, behívó van benne, vagy értesítés a családfő, a fiú, a testvér hősi haláláról. És a veszteség fölött, vagy a veszteségben menthetetlenül felüti a fejét a profán kérdés, hogy miből jut majd az elesett hős gyermekeinek kenyérre.

Az ember nem tud mit kezdeni a nem rá szabott történelmi méretű eseményekkel és mozgásokkal, ezért megpróbálja a mindennapi élet keretei közé szorítani, de ez is egy variánsa a hallgatásnak.

Egy náci lágerbe elhurcolt asszony 1945-ben, a tábor felszabadulása után írt leveléből idézek, amelyet Európa egy másik, hasonló helységébe írt, ugyan-csak lágerben felszabadult kamaszkorú fiának.

„Drága Gyurikám! Tegnap kifüggesztették itt azoknak a névsorát, akik Buchenwaldban életben maradtak. El sem tudom mondani, mennyire megörültem, hogy a te neved is ott volt a listán. Én jól vagyok, de még nem tudom, hogy mikor indulhatok haza. Az elmaradt születésnap ebédet mindenképp megkapod, a kedvenc ételleiddel. Nagyon vigyázz magadra kisfiam. Ölel anyád.”

Az idézett levelet nem lenne szabad kommentálni, mégis kiemelem, hogy az egész hangvétel arra vall: a levélíró a történelmi abszurdumhoz, mint az élet természetes velejárójához próbál viszonyulni. Örömről, hogy az életben maradtak listáján találta gyermeke nevét, olyan hangvétellel ír, mintha egy eredményes vizsgáról értesült volna.

Valamiféle **történelmi szemérmesség** is van az ilyen megszólalásban, ami

már előre jelzi a majdani hallgatást. Ha a hallgatás kíméletből történik is, bár nem valószínű, hogy ilyen egyszerű a magyarázat, akkor annyi biztos, hogy nem kímél meg senkit az elhallgatott múlttól. Sőt! A hallgatás beszivárog a „semmiről nem tudó” utódok tudattalanjába. Így találták pl. szembe magukat ezzel a némasággal és múlt-hiánnyal azok a fiatalok is, akik a második világháború után eszméltek Németországban! Az embereknek nehéz elmondaniuk azt, amit **személytelenül** kellett végigcsinálniuk, az őket személyi létükben tagadó történelmi helyzetekben. S hallgatnak, mert azt kell hinnünk, hogy létezik egy **történelmi szégyen**, amit megélnék az áldozatok is, vagy talán éppen ők. Érthető lenne ugyanis a hallgatás, ha azokra lenne csak jellemző, akik valamikor dalolva és hazafias mámorban vonultak be egy olyan háborúba, amely igazságtalannak, sőt gyalázatosnak bizonyult, s ahonnan nemcsak fizikailag összetörten, hanem megcsalatra tértek haza. Miként érthető lenne a hallgatás, ha azok némulnának csak el, akik bűneikről vagy bűnrészességükről nem akarnak beszélni, – akár éreznek szégyent, akár nem.

De vajon mi magyarázza pl. azok némaságát, akik a náciizmus üldözötteiként éltek meg súlyos megpróbáltatásokat? Átfogó pszichológiai vizsgálatok tanúsítják, hogy ez a hallgatás tipikus. Egy a háború után született ember pszichiátriai kezelése során például kiderült, hogy szülei, akik egymást még nem ismerve, mind a ketten más-más lágerben voltak, nemhogy gyermeküknek, de **egymásnak se beszéltek** élményeikről.

Kategorikus magyarázat nincs. Feltételezhető, hogy megaláztatásként élték át szenvedéseiket. Megdöbbentő esetek sokasága tanúsítja, hogy azok az utódok, akik a náciizmus leverése **után** születtek valamikori üldözöttek gyermekeként, s akik se közvetlen tapasztalatból, se elbeszélésből nem ismerik a hitlerizmus iszonyatát, ugyancsak ki vannak szolgáltatva súlyos traumáknak.

A szülők **elhallgatott** megrázkódtatásai – történelmi titkai – irracionális tilalmakon, tabukon keresztül beszivárognak az utódok tudattalanjába. A szorongás fertőzőnek bizonyul, – lidércnyomásos álmokról azok a gyermekek is panaszkodnak, akik előtt talán azért hallgattak a szülők, hogy éppen ettől kíméljék meg őket.

Nem elég elviselni a megpróbáltatásokat, hordani és élni ezekkel az emlékekkel – melyek bármilyen esemény hatására feltörhetnek – másként, de talán még nehezebb.

Az eltemetett múltat – ezt kell hinnünk – éppen a hallgatás örökíti meg – és örökíti át. Mert a csönd nem földel, inkább elősegíti, hogy az álmokban még félelmetesebb arcot öltsenek a szorongások.

Az emberek, face to face szituációkban – szemközt a történelem legijesztőbb arcával, talán éppen azért, mert a kegyetlenség titoktalan – több belső ellenálló erőt tudnak kifejteni. Vagy, – habár kivételes esetben – az objektív tehetetlenséget át tudják fordítani nyugalomba.

Az egyik legkülönösebb tünemény mégis a túlélők bűntudata. Mint a hallga-

tás problémájánál, most is azzal kezdem: nem hiszem, hogy van rá apodiktikus válasz. Hiába mondják erről maguk az érintettek – olykor bibliikus szavakkal –, hogy ahol annyi pusztult el a gonoszok kezétől, ott önmaguk előtt is gyanússá váltak, pusztán azért, mert túléltek őket. Ez nem magyarázat, csak racionalizáció.

Látni kell, hogy az idézett történelmi szituációk áttörik a privát – egyszeri élet kereteit, azt is, amit sorsszerűnek nevezhetünk. Mert nem privát katasztrófákra van szó: emberek egy önkényes feltétel alapján kiválasztottak a mások általi megöletésre, ami – azt hiszem – a mindenkiben lakozó emberiség benső meghasonlásával jár. Mert hiszen még azok is évtizedeken át hallgattak, akik a kisszámú ellenállók, lázadók közé tartoztak, mint a varsói gettó-felkelés egyetlen, életben maradt vezetője.

Fölmerül a kérdés: hogyan lehetséges, hogy a frankfurti per vádlottai nem tanúsítottak bűntudatot, áldozataik közül pedig sokan annyi év után többek közt ettől lesznek lelkileg sérültek.

Az egyik legmeglepőbb föltevésben van talán a legtöbb igazság. Gimbel úgy véli, hogy ez a bűntudat nemcsak regresszív és patológikus, hanem lehet benne valami pozitívum is. Az erkölcsi rend totális hiányának megrázó élménye után ugyanis a bűntudat „azt bizonyítja az ember számára, hogy élete értelmes, hogy befolyással lehet saját életére és a dolgok menetére . . .”²

Az embernek azt az alapvető igényét fejezi ki ez, hogy inkább olyan világban éljen, ahol akkor is bűntudatot kell vállalnia, ha nem tudja megnevezni bűnét, semmint olyan világban, ahol az emberi tetteknek nincs jelentőségük és befolyásuk a dolgok menetére.

Egyén és történelem viszonyának szemügyre vétele gyakran kísért arra a szélsőséges tévedésre, hogy senki sem lehet bűnös a határhelyzetekben. Valójában az egyén nemcsak akkor bűnrészese a történelemnek, ha a radikális rosszat aktívan segíti. Mert bármennyire rigorózus is az állítás: ha nem is személyében, de objektíven bűnrészese azáltal is, hogy a radikális rossz működését eltűri.

*

A történelem – legegyszerűbben fogalmazva – társadalmi változások processzusa. De vajon ez a folyamat áthatja-e közvetlenül az emberélet minden dimenzióját, és egyáltalán lehetséges-e, hogy ez megtörténjen? Vagy van egy olyan láthatatlan gyökérszövet, amelyen keresztül a megváltozottak, vagy eltűntnek, eltöröltnak, elfelejtettnek gondolt múlt, mégis sajátos módon jelen marad és hírt ad magáról. Tudjuk, hogy vannak olyan objektív struktúrák – alá-fölérendeltség, klán-jellegű csoportosulások – amelyek új viszo-

nyok között is megjelennek. De most a szubjektív dimenzióra gondolok. Mert a múlt itt is hírt ad magáról. Hírt, amelynek jelei fel se tűnnek, vagy ha igen, akkor nehezen, vagy sehogyan se megfeythetők, morzejelei nincsenek kodifikálva. Mert sokszor mindössze egy, a helyzethez nem illő mozdulatban, magatartás-töredékben, hirtelen feltörő kétségbeesésben, vagy a félelem akut okokkal nem magyarázható gesztusában mutatja fel jelenlétét a múlt.

A történelem kontinuitása sokkal erősebb, mint amilyenek azok hiszik, akik éppen áttörni akarják ezt a folytonosságot. Erősebb, és nemcsak a termelőerőkben, intézményekben, hanem az egyének legbensőbb életében is. Ezért beszélek a **történelem hetediziglenéről**. A bibliai kifejezés használata büntetésre, méghozzá el nem kerülhető büntetésre utal, s azért is használok ezt a szót, mert ezúttal valóban egy negatív kontinuitást akarok megragadni. Bár tudom, hogy nemcsak ilyen negatív értelemben érvényes a történelem hetediziglene.

Minden ember csupa történelem: még tágabban érve a történelmet, mint a bevezető mondatban. Mivel minden ember abban az értelemben is történelem, hogy ősi, a fajfejlődés messzi múltjában gyökeredző reflexet produkál, amikor lüdbörzik egy dallam hallatán. Ámde, mivel ezt zene hatására produkálja, tehát egy minden ízében ember alkotta, és csak ember számára releváns inger hatására, ezért reflexében **egy másik** történet, illetve történelem – egy tisztán emberi történelem – is jelen van. Reflex és inger eme példaként említett viszonyában a természet története és az ember története: a humanizált szükségletek és képességek története találkozik.

Igy az emberélet legbelsejét is a történelem hatja át, miközben az veszi körül, és az zúdul rá, – átlépve a családra szabott otthonok küszöbét. De ha itt két réteget említettem a történelemnek: azt, amelyik a természet történeteként és az ember történeteként különíthető el – ahogy Marx teszi – akkor ez nem jelenti, hogy közelebb hajolva ne lenne meg a maga hetediziglene a két-három nemzedéket átfogó, s ennyiben még emberi mértékkel áttekinthető történelemnek. Ezúttal ennek, e még emberi mértékkel áttekinthető történelemnek a hetediziglenére gondolok.

A mindennapok érintkezéseiben még maguknak a kapcsolatba lépő embereknek az élettörténete sincs láthatóan jelen, hát még az a „nagy” történelem, amelyet mint személyek is hordanak magukban, meghatározott személyek utódaiként.

A társadalomnak az egyénekkal szemben támasztott követelményei, normái is egymásra rétegzett „múltakat” képviselnek, de főként a felette gyakorolt, s közel sem mindig egybeeső – olykor éppen ellentmondó – értékítéletek.

A történelemnek ez az elementáris jelenléte, hetediziglene egyáltalán nem azt jelenti, hogy valamikori megjelenési formáiban él tovább, hogy **ismétlődik** a múlt, valami örök körforgásként – sőt! Sokszor éppen a kontraszt fejezi ki

jelenlétét, de metamorfózison legtöbbször átesik.

A klasszikus szolgátságban élők nem voltak szolgálalkúek, amikor alázatos testtartást öltöttek azok előtt, akikről a szó szoros értelmében létük függött. De megszűnhet az objektív kiszolgáltatottság és megmaradhat, vagy visszatérhet a szolgai testtartás egészen megváltozott szituációban, amikor napszámások leszármazottai fölemelkednek, vezetők lesznek, de egy följebbvaló telefonhívására öntudatlanul meghajlik a hátuk. Amiből megintcsak nem lehet minden további nélkül szervilizmusra következtetni. Mert könnyebb szabadon mozogni a társadalmi hierarchiában annak, aki soha nem volt kiszolgáltatott. **Még lefelé is könnyebb demokratikus magatartást tanúsítania.**

Ugyancsak érthető, és egyszerűbb jelenség, hogy aki hamis igazolvánnyal élt valamikor hosszabb időn át, annak számára egy mai hivatal portásának szokványos szava, amellyel az igazolványt kéri, vagy a villamosjegyeket ellenőrző karszalagos alkalmazott profán felszólítása nem ugyanazt a konnotációt hordja, mint mások számára.

Bonyolultabb viszont, mert nyilvánvalóan a történelem hetediziglenének **kontraszt-példája**, ha azt kell megérteni, hogy volt uradalmi napszámások – és éppen ők! – miért építettek ma Magyarországon a grófi kriptákhoz hasonló sírhelyet maguknak.

Aki ezt meg akarja érteni, annak tudnia kell, hogy éppen a szegénység elfelejtése követeli meg ezt a felszínes tekintet számára értelmetlen, irracionális túlkompenzációt.

Az egyéni élettörténetekben nincs mindig „ugyanannyi” történelem, s a személyiségben sincs „ugyanolyan” intenzitással jelen. Ez a sűrűség és intenzitás attól függ, hogy a társadalmi átalakulások folyamata mennyire volt folyamatos, emberléptékű, vagy erős fordulatokkal és megszakításokkal jellemezhető. Másként fogalmazva a kérdést; hogy egy emberöltőn belül voltak-e éles változások, s ezek következtében hányszor szakadt meg családok, egyének életének **empirikus kontinuitása**.

A történelem jelenlétének mikéntje emberek személyiségében (vagy netán személyiségzavaraiban) attól is függ, hogy mennyire vehettek egyáltalán részt és **hogyan** vettek részt a sorsfordulatokban. Módjukban állt-e, hogy viszonylag szuverén módon válasszák meg cselekvés-módjukat, még ha tévhitük alapján is, vagy ha erre nem volt lehetőség, képesek-e vállalni kényszerű elmozdulásukat. Talán ettől függ az is, hogy mennyi lesz az, amit saját múltjukból elfojtanak, amiről hallgatnak, s amibe nem képesek beavatni a felnövekvő nemzedéket. Márpedig az új generáció nem emlékezhet az intézmények eredetére. Hogy azok értelmének magyarázata meggyőző legyen, ezeknek az interpretációknak egybehangzóaknak kell lenni. Ami körülbelül azt jelenti, hogy minden gyereknek ugyanazt a történetet kell elmesélni. Ha e helyett nem hall semmit, vagy csak elvont, élettelen magyarázatot, amelyekhez nem kapcsolódik személyesen megélt tapasztalat, vagyis **történet**, akkor nem lesz számára ért-

hető e szociális világ.

Az, amit történelmi fordulatlak, vagy éles váltásnak nevezünk, s ami a társadalom nagy földmozgásaival jár együtt, progresszív folyamatok esetében is negatív mellékhatások bonyolult láncolatát jelentheti az egyének életében.

Elnyomó osztályok hatalma megdől, új progresszív osztály kerül hatalomra, s ezzel együtt egyének tízezrei, százazrei fölemelkednek. Ám a fölemelkedésnek is roppant nehézségei vannak, hiszen ez is életmódváltást, értékváltást, magatartás-váltást követel.

Az azonos társadalmi formán belül végbemenő diszkontinuitások, olykor élesvágások – megintcsak bármennyire pozitív irányúak és tartalmúak – ismét egyének tíz és százazreit mozdítják odébb, – avagy fönről lefelé és megfordított irányban.

Minden váltás különböző fokú történelmi vétkességgel is terhel embercsoportokat. És ezek tagjai egyének, akiknek utódaik vannak, akik előtt többnyire homályban maradnak a családi körülmények változásai, de még bizonyos köznapisavak rejtett jelentései is.

Magyarországon az elmúlt emberöltő ilyen rendkívüli történelmi földmozgások ideje volt. Az egész népességben törvényszerűen sokan voltak, akiknek nem volt, mert nem lehetett „nyitott könyv” az élete, lévén e könyvben valami rejteni való. S mert a családi kötelékek szorosak maradtak – vagy a szükségesnél is szorosabbra fűzte azokat a társadalom – elég volt egy rokon problematikus múltja, hogy becsukódjék ama könyv. Erre készítették, avagy kényszerítették a személyi kultusz időszakának viszonyai, melyek mértéktelen kockázattal terhelték meg biográfikus elemek feltárását. (Igaz, a hivatalos szervek előtti elhallgatását is) Ki nem állt rokonságban osztályidegen személlyel, valamikori nyilaspártival, disszidenssel, kulákkal, kitelepítettel, az ötvenhatos tragédia résztvevőjével? S ez akkor is tovább hatott, ha legalitásba már nem ütközött.

Sokan úgy gondoltuk, hogy a konszolidáció hosszú békés éveit alatt – mint mondani szokták – behagadnak a sebek. Ez sok esetben meg is történt. De közben olyan fiatal nemzedék nőtt fel, amely nem kapott közvetlenül sebeket, csak tudata lett teleszórvva **történelmi vakfoltokkal**. Lényegében sok fiatal előtt családjuk története ismeretlen, vagy valahogy úgy ismert, mint aki töredékes mértani vázlatot lát csupán az építményről. S ezért lehetséges, hogy ez a kataklizmáktól mentes korban felnőtt nemzedék, amelynek „csak” feldolgozni kellene családját, hazáját, múltját, bizonytalanabb és labilisabb, mint azok, akik tudják, hogy hogyan és miért hánytavetette őket – nem a sors – hanem a történelem.

Tudni, hogy miért, soha nem jelenti azt, hogy ez elégséges magyarázat lenne. Csak tényyszerű tudást jelent.

De joggal kérdezhetjük: miért lenne még ma is szégyen elmondani, hogy hová, merre tévedt egy-egy rokon, – fiatalon vagy öregem?

Az önkéntes, vagy kényszerű elmozdulások vállalása, vagy vállalásának mértéke azért is probléma, mert minden esetben értékrendek is kizökkentek, nemcsak odakint, hanem odabent. Ha pedig ez az utóbbi belső változás nem következett be, akkor az, aminek az egyén mégis részesévé lett, nem vált számára vállalhatóvá – vagy csak nagyon nehezen.

Azt az egyszerűnek hangzó igazságot, hogy a történelmet emberek csinálják, nem értjük meg igazán, amíg nem hozzuk le történelemfilozófiai magasságából. Márpedig ha ezt megtesszük, akkor valami nagyon profán dolgot is jelent. Tudniillik azt, hogy a különböző egyenruhákat kényszerűen vagy önként egyének viselték, – a határmódosítások következtében áttelepített etnikai csoportok, avagy a kitelepített szociális rétegek tagjai ugyancsak egyének voltak, különböző élettörténetekkel, – akikkel úgy történt meg ez a történelem, hogy fittyet hányt rájuk, mint egyénekre.

Nem lehetséges olyan történelmi helyzet, amely az individualitást ne fosztaná meg jelentőségétől. De nincs olyan történelmi helyzet, amelyben az emberek közötti kapcsolatokban ne törhetne utat magának ez az individualitás, amelyben ne lenne tehát jelentősége annak, hogy mit tesz az egyén!

Akármilyen összemérhetetlennek tetszik az a két faktum, hogy óriásbombázók zúgnak az emberek feje felett, miközben a pilótafülkéből láthatatlan emberek közül hárman egy talpalatnyi fekhelyen osztoznak, – ez semmit sem változtat azon, hogy teljes etikai súlya van egy olyan probléma eldöntésének, hogy a már úgymint haldoklónak szorítsanak-e helyet, vagy „racionálisan” tartsák azt fenn azoknak, akiknek nagyobb esélyük van a túlélésre. Az utóbbi döntés minden fenntartás nélkül bűn marad.

Lengyel József novellájában, *A mérges kicsi öregúrban* egy egészen aprónak látszó, valójában éppen az emberi nagyságot példázó gesztusba sűríti az éthosz megőrizhetőségét. A börtönbe kerülő tudós öregúr egész életén át szidta és üldözte a dohányos embereket. Mostani élethelyzetében pedig képes arra, hogy egy kihallgatás alatt cellatársainak csikkeket lopjon, s ez nagy belső elégtétellel töltse el.

Az az igazság tehát, hogy a történelem és az éthosz inkompenzurábilis, egyáltalán nem jelenti, hogy ne lenne a történelmi szituációban elkövetett bűnöknek, vagy az éthoszban fogant, s csak látszólag jelentéktelen tetteknek óriási jelentőségük. Éppen a történelem hetediziglene miatt felfokozott jelentőségük. Mert aki másoktól cigarettát lopott, az – bármilyen kicsinynek látszik e bűn – magával viszi ennek a talán senki által sem ismert tettnek a terhét, de még át is örökíti. Aki viszont másoknak lopott cigarettát, abban morális tartásként őrződik meg ez a gesztus akkor is, ha elfelejti, mert semmiségnek tekinti.

Ha azt mondjuk egy-egy korszakról, hogy lezárult, – igazat is mondunk, meg nem is. Mert lehet, hogy a jog már nem bünteti azt, amit a lezárult fázisban büntetett, hogy engedélyezi, amit tiltott, mégis tiszta lap azok számára

sem, akik a lezárulás után születtek.

Ugy gondolom, hogy a magyar történelem 1945-tel kezdődő korszaka tipikusan példázza, hogy az egyértelműen progresszív történelmi fordulat és az azon belül végbement negatív vagy éppen korrekciós váltások milyen társadalom-lélektani mellékhatásokkal járnak, s milyen nemzedéki konfliktusokat hozhatnak létre.

Mert hiába volt nemcsak jogi értelemben amnesztia a hatvanas évek elején, s hiába nőtt fel egy új nemzedék a politikai béke korszakában: kipontozott, töredékes történetek, mondatokat, szavakat kettészelő elhallgatások örökölték át ezt a múltat is, amelynek talán éppen ezért olyan nehéz a terhe, bár sokan nem érzik, mert azt hiszik, hogy egyszerűen levethetik a hátukról.

Az ebben az időszakban felnőtt nemzedék tudata ugyancsak a történelmi hallgatás vakfoltjaival van teleszórva. Se a közös, se az egyéni-családi múlt nincs annak rendje-módja szerint átörökítve. Nagy valószínűséggel megritkult a családi fotóalbumok körülülésének régi ritusa, ha ugyan vannak ilyen családi albumok, és nem kerültek a fiókos szekrények legaljára.

Azok, akiket hányt-vetett a történelem, akik megélték ezt a libikókát, éppen azért mert megélték, talán még mindig biztosabban állnak a lábukon, mint azok, akiket ebbe nem avattak be.

A történelmi tévedések valamikori hordozóinak latens bűntudata is szüli talán az önmagukra rótt történelmi szilenciumot. De ha magukra róják is, akaratlanul a felnövekvő nemzedéket terhelik meg vele.

Majd minden családban vannak halott nagyszülők, rokonok, akikről nem lehet tudni, hogy hol, mikor és hogyan haltak meg. Nincs sírhelyük, és elhalálozásuk dátuma ismeretlen. De sokan vannak az élők között, az apák nemzedékében, akiknek életútját ugyancsak homály fedi fiaik előtt.

Élnek ma Magyarországon például nagyrabecsült termelősövetkezeti elnökök, akiknek fiai csak véletlenül és megütközve szereznek róla tudomást, hogy apjuk valamikor kuláklistán volt, s azt már nem értik, hogy ez mit is jelenthetett, mivel gyerekkoruknak csak a nélkülözéseire emlékeznek. A kulák szó negatív akcentusa átcseng az évtizedeken, akkor is, ha a volt kulák ma valóban gazdag ember, annak idején pedig szegény volt.

Azt hiszem, minél közelebb éltek emberek a történelmi mozgás epicentrumához, minél inkább ott voltak fősodrában, azzal az igénnyel, hogy irányát befolyásolják, annál több sérülés érte őket, – de másként, más súllyal utódaikat is. Mert az egyén – akár tiltakozik ellene, akár hallgat, mivel nem is tud róla – nem fogadhatja el a történelem hetediziglenét. Miként nem törődhet bele abba sem, hogy a fejlődés ama sokat emlegetett dialektikus spirálja őt magát fogja körül szorongató és béklyózó erővel.

Ismeretes, hogy a személyi kultusz sok áldozata került ki azok közül, akik a legintenzívebben vettek részt a történelmi változások elősegítésében. Valószínű, hogy eszmeileg-lelkileg ugyancsak őket érintette talán legsúlyosabban

az ötvenhatos tragédia. Mégis azt kell hinnünk, hogy sok esetben az eredeti (saját) trauma talán túlélhetőbb, mint áttételei, metasztázisai. Azért is, mert többnyire kölcsönös értetlenség súlyosbítja.

A felnőtt nemzedék saját megpróbáltatásaira emlékezve nem érti a „könynyebb” sorsot élő fiatalok nyugtalanságait. A történelmi sebek – közhellyel szólva – nehezen szoktak behegedni, – de talán mégis nagyobb ennek a valószínűsége, mint annak, hogy a tudattalanon keresztül ható, az így átörökített traumák gyógyuljanak.

A személyközi kapcsolatokban is maga a történelem válik titokká, akkor is, ha nem tapad a múlthoz személyes bűn. A nevelők nemzedékében túl sok minden történt, amit nem tudnak elmondani. A „kisebb” vétségek is ezek közé tartoznak. A beszélő viszony, a köszönés megszüntetése valamikori barátokkal, vagy elmulasztott telefonhívások, – emberek fel nem ismerése az utcán, – s az egyszerű kérdés elmulasztása; hogy mi van velük.

A filozófia oly sokféleképpen variált „kimondhatatlanja”, mindaz, amiről nem lehet beszélni, s ezért hallgatni kell, – itt, ebben a történelmi összefüggésben mint konkrét elmondhatatlan, vagy csak nagyon nehezen, elkésetten, akadozva elmondható jelentkezik, nem kevés rejtéllyel és láthatatlan, de ropant teherrel.

* Részlet a szerző készülő könyvéből.

¹ Lásd pl. a *Gruppe 47* írócsoport munkáit.

² Idézi: Alisa Segall: *Spatreaktion auf Konzentrationslagererlebnisse*. Psyche. Zeitschrift für Psychoanalyse und ihre Anwendungen. Ernst Klett Verlag. Stuttgart. 1971. 3. 225. o.